

قلعه رودخان در فومن

وجه تسمیه قلعه رودخان

از آنجا که این قلعه تاریخی در کنار رودخانه ای بنا شده به قلعه رودخان معروف است. کلمه رودخان مخفف رودخانه و قلعه رودخان یعنی قلعه ای که در نزدیکی رودخانه است. این قلعه در ادوار تاریخی به نامهای قلعه "هزار پله"، "حسامی" و "سکسار" نیز نامیده شده است.

در فرهنگ تاریخ و جغرافیای شهرستانهای ایران، تالیف عبدالرفیع حقیقت رفیع نیز آمده است، «روستای قلعه رودخان، قلعه ای قدیمی دارد که بنام سکسار معروف است، در جنوب آبادی و روی قله کوه بنا گردیده است»

موقعیت جغرافیایی

قلعه عظیم رودخان یکی از باشکوهترین بناهای تاریخی گیلان زمین است، این دژ بر فراز کوهی در ۲۵ کیلو متری جنوب غرب شهر فومن، در محدوده دهستان گوراب پس، از توابع بخش مرکزی شهرستان فومن قرار دارد. ارتفاع قلعه از سطح دریاهای آزاد بین ۶۵۵ تا ۷۱۵ متر است که در خط الرأس یکی از ارتفاعات منطقه با نام محلی "قلعه ژیه" واقع شده است. در جهت شمال غرب قلعه، رودخانه ای به همین نام جاری است که از ارتفاعات پشت کوه و ماسوله داغ تالش - حد فاصل استان گیلان و زنجان سرچشمه می گیرد.

دکتر منوچهر ستوده در جلد یک کتاب "از آستارا تا استر آباد" آورده است؛ «ارتفاع قلعه از شهر رشت ۶۸۰ متر است، در جهت شمالی قلعه، رودخانه ای بنام قلعه رودخان وجود دارد که با اندک باران، آب آن دو برابر می شود؛ بطوریکه آب نسبتاً زیاد این رودخانه در گذشته مانع حرکت سربازانی بوده که به طرف این قلعه می رفته اند. جنگلهای انبوه قدیمی نیز مانع دیگری برای حرکت مردان جنگی بوده است، به همین خاطر این دژ در دوران آبادانی ممتد خود کمتر مورد حمله متجاوزین قرار گرفته است.

گردشگران و علاقه مندان به دیدن قلعه، بعد از شهر فومن جاده آسفالته مسیر قلعه را در جهت جنوب طی می نمایند. پس از عبور از روستاهای گشت، کرد محله، گشت

رودخان، سیه کش، گوراب پس، ملسکام، سعید آباد و قلعه رودخان به روستای حیدرآلات می رسند و پس از گذر از میان این روستا، جاده را تا اراضی پارک جنگلی قلعه رودخان می پیمایند و بالاخره مسیر ۱/۵ کیلو متری صعود تا قلعه را با پای پیاده و از طریق پله های احداث شده طی می کنند. «

پیشینه تاریخی قلعه رودخان

با اینکه قلعه رودخان مدتها تخت سلطنت و مرکز حکمرانی حکام گیلانی بیه پس بوده، در متون تاریخی و جغرافیایی گیلان تا قبل از قرن دهم هجری نامی از این قلعه به میان نیامده است. تنها عبدالفتاح فومنی در کتاب تاریخ گیلان (ص ۱۸۳) یکبار از کوه قلعه رودخان یاد می کند و می نویسد :

« امیره شاهرخ و کامیاب، پسران امیره سالار و بنی اعمام حسین خان بودند که به دستور حسن خان کههدمی در کوه قلعه رودخان کشته شدند. »

« سلاطین اسحاقوند که از سال ۵۵۰ تا ۱۰۰۲ ه - ق بر قسمت اعظم این مناطق حکمرانی داشته و نسبت خود را به اشکانیان می رساندند، از این قلعه با توجه به موقعیت دفاعی ممتاز و سوق الجیشی آن، بعنوان مقر فرمانروایی خود استفاده کرده و بدفعات در تجدید بنا و مرمت آن همت گماشته اند، بطوریکه این قلعه در فاصله سالهای ۹۱۸ تا ۹۲۱ ه - ق بدستور سلطان حسام الدین امیره دباچ بن امیر علاء الدین اسحاقی مرمت گردیده و از آن زمان به بعد، بنام "قلعه حسامی" نیز معروف شده است. »

هدایت خان حاکم فومن، در سال ۱۱۷۵ ه - ق در زمان قیامش علیه کریم خان زند به تعمیر قلعه رودخان پرداخت و با تجهیز آن به توپهای جنگی، آنرا برای دفاع از خود آماده نمود.

دکتر منوچهر ستوده در جلد یک کتاب "از آستارا تا استر آباد" (ص ۱۵۸) قلعه رودخان را سومین بنا از بناهای عجیب هفتگانه گیلان معرفی کرده و می نویسد : « من تاکنون دژی به عظمت و استحکام قلعه رودخان ندیده ام. تنها دژی که می تواند برابر همان قلعه باشد، قلعه اصطخر فارس است. دژهای خراسان الموت رودبار و طارم زنجان در مقابل این دژ بسیار کوچک و ناچیزند و شاید مساحت ۱۰ یا ۱۲ دژ مساوی اراضی قلعه رودخان باشد »

شایان ذکر است اولین بار خود زکو Chozeko (خچکو)، محقق روسی لهستانی الاصل که در سال ۱۸۳۰ میلادی در گیلان مشغول بررسی بود متوجه این قلعه شده و می نویسد: « قلعه رودخان دژی است بر بالای کوهی در قسمت علیای رودخانه ای به همین نام، باروی آن از سنگ و آجر است و در طرفین در ورودی دو برج دفاعی مستحکم وجود دارد »

صرف نظر از اندک منابع مکتوب موجود در این زمینه، با توجه به سالیابی انجام شده توسط پژوهشکده حفاظت و مرمت آثار فرهنگی و تاریخی پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور با روش ترمولومیناس، قدمت این قلعه به دوره سلجوقی بر می گردد. البته تمامی این قلعه بزرگ در یک زمان ساخته نشده است بلکه در دوره های بعدی مرمت و بازسازیهایی روی آن، صورت گرفته است.

*ویژگیهای معماری

قلعه رودخان با مساحتی در حدود ۲/۶ هکتار، سراسر کوه را بوسیله ۵۲ برج و بارو، و دیواری بطول ۱۵۵۰ متر، که از پستی و بلندیهای کوه و عوارض طبیعی تبعیت کرده، احاطه می کند. این بنا بوسیله سنگ و آجر ساخته شده و در بخشهای آسیب پذیر و نقاط حساس، سنگ با ملات ساروج بکار رفته، اما در مسیر اطاقها، برجها و سقفهای گنبدی شکل از آجر، گچ و ملات ساروج استفاده شده است. ارتفاع دیوارها متفاوت و از ۳ تا ۱۰ متر متغیر است و در نقاط نفوذ پذیر قلعه، دیوارها و باروها قطور و ارتفاع بیشتری دارند. انتخاب مکان مناسب، بهره گیری از مصالح مقاوم، استفاده از شیوه های مختلف معماری و ایجاد اشکال هندسی متنوع، عظمت خاصی به این مجموعه داده است. فرم کلی قلعه نامنظم است و از دو بخش شرقی و غربی تشکیل شده است.

بخش غربی : شامل دروازه ورودی، چشمه، حوض، آب انبار و سردخانه، حمام، آب ریزگاه، شاه نشین و تعدادی واحد مسکونی که به وسیله برج و باروهای محصور شده اند. قلعه کلاً دارای دو ارگ و شانزده قراول خانه است؛ ارگ یا شاه قلعه در دو طبقه و از آجر ساخته شده، قراول خانه ها، بصورت دو طبقه با نورگیرها و روزنه های متعدد مسلط بر محیط اطراف است. در ورودی یا دروازه قلعه، شمالی است و در دو طرف آن دو برج

توپر بسیار عظیم ساخته شده است که در گذشته بر بالای آن کتیبه ای نصب شده بود، این کتیبه در حال حاضر در موزه رشت نگهداری می شود.

قبلاً چشمه آبی که منبع اصلی آب قلعه بود، در محوطه قلعه دیده میشد و معروف است که این آب را با گنگ (= تنبوشه) از بیلاق زرد خونی آورده اند. این چشمه پس از زلزله سال ۱۳۶۹ گیلان خشک شده بود که بوسیله سازمان میراث فرهنگی و گردشگری گیلان احیاء شده است.

بخش شرقی : مساحت بخش شرقی کمتر از بخش غربی است، بناهای موجود در آن بیشتر جنبه نظامی داشته و شامل دروازه ورودی جداگانه با دو برج بزرگ، زندان، تعدادی واحد مسکونی و در اضطراری (دزد در) است.

در دیوار شمالی و جنوبی قلعه و در فواصل نامنظم، برجهایی است که بالای آنها اتاقهای هشت ضلعی، از آجر ساخته شده (دیوارهای قلعه، شصت و پنج برج نگهبانی دارد) و در دیوارها، منافذ و ترکش هایی برای دیده بانی و برای ریختن مواد مذاب و تیر اندازی، تعبیه شده است. از وجوه جالب توجه در معماری قلعه رودخان، کاربرد اتاقهای جناغی و انواع مختلف آن و نیز طرحهای آجر کاری و سنگ چینی است که نشان از دقت نظر سازندگان آن دارد.

"خود زکو" از کتیبه ای در قلعه رودخان یاد کرده که در حال حاضر وجود ندارد و "ستوده" به نقل از راهنمایان محلی معتقد است : مردی هندی سنگ کتیبه را از جایش کنده و پایین انداخته و دیگران، آنرا شکسته اند و پاره های آنرا به دره مقابل درب ورودی انداخته اند.

قلعه رودخان بدلیل اهمیت و اعتبار تاریخی، معماری، هنری، استراتژیکی، نظامی و وسعت قابل توجه، در تاریخ ۱۳۵۴/۵/۳۰ به شماره ۳/۱۵۴۹ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

*فعالیت های مرمت و پژوهش

سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان گیلان بنا به ضرورت عملیات مرمت و استحکام بخشی بنای قلعه را در دستور کار خود قرار داده. با عنایت به شواهد موجود، بنای قلعه از رویش گیاهان هرز و ریشه درختان خودرو، بیشترین صدمه را متحمل

می شود؛ به همین منظور گیاه زدایی داخل قلعه و قطع درختانی که برجها و دیوارها را در معرض خطر جدی قرار می دهند، طی چند مرحله انجام شده، ولیکن با توجه به وسعت زیاد قلعه و شرایط اقلیمی منطقه، این اقدام می باید کماکان ادامه داشته باشد.

کار پژوهش داخل بنا (طی سالهای ۷۹، ۸۲، ۸۳)، با جدیت تمام انجام شده، گیاه زدایی و باز کردن مسیر کاوش، قبل از شروع هر فصل پژوهش، ادامه داشته که تا کنون چهار فصل گمانه زنی و پیگردی باستان شناسی، بمنظور دستیابی به نکات تازه ای پیرامون سال ساخت بنا، انجام گرفته است و مواد فرهنگی حاصل از این کاوشها، عبارتند از؛ سفالهای دست ساز و چرخ ساز (لعابدار و بدون لعاب) که قدمت آنها احتمالاً به دوره صفویه می رسد و چندین نوع کاشی که شامل؛ کاشیهای مثلثی با لعاب یکدست قهوه ای سوخته، کاشیهای شش گوش بزرگ به رنگ فیروزه ای و کاشیهای تزئینی با لعاب آبی و نقش گل‌های سفید شاه عباسی که مربوط به دوره صفویه است.

با عنایت به افزایش تدریجی گردشگران، ضرورت داشت تا هر چه سریعتر قسمت میانی قلعه مرمت و امکانات رفاهی مورد نیاز گردشگران فراهم می شد. تامین آب مورد نیاز از چشمه مجاور و انتقال آن به داخل قلعه از اولین اقدام سازمان است. هم اکنون با ایجاد سرویس های بهداشتی و آب آشامیدنی مشکلی برای گردشگران و همچنین ادامه کار مرمت وجود ندارد. از آنجایی که قسمت اعظم قلعه مرمت نشده و ادامه کار می بایست بر اساس اصول فنی مرمت بناهای تاریخی انجام می پذیرفت، مقدمات کار مستند سازی بنا، با انتخاب مشاور ذیصلاح فراهم و در کار آسیب شناسی، مستند سازی و تهیه نقشه مرمت بنا، با اصول علمی آغاز شده است. همچنین با عنایت ویژه کارگروه گردشگری استان، به اهمیت و جایگاه مهم بنای قلعه رودخان و نقش آن در ایجاد یک قطب بزرگ گردشگری در استان، همزمان با فعالیتهای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری گیلان، زمینه حضور و سرمایه گذاری بخش خصوصی در پارک جنگلی قلعه رودخان فراهم شده؛ به طوری که پیش طرح ایجاد تاسیسات اقامتی و پذیرایی در محدوده پارک جنگلی قلعه رودخان ارائه شده و در دستور کار کمیته فنی بررسی طرحهای گردشگری استانداری قرار گرفته است.

نظر به ویژگی های استثنایی بنای قلعه رودخان و طبیعت بسیار زیبا و جذاب آن، و با اقدام هماهنگ سازمان ها و ادارات دولتی نظیر؛ منابع طبیعی، محیط زیست، راه و ترابری،

میراث فرهنگی و گردشگری در آینده نزدیک، قلعه رودخان و محیط پیرامون آن، به یکی از قطب های مهم گردشگری کشور، تبدیل خواهد شد.

برگرفته از: سایت تخصصی میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری